

افق علوم اجتماعی در جهان اسلام

درس دهم

اسلام و فرهنگ ها

«تمدن اسلام که وارث فرهنگ قدیم شرق و غرب شد، نه تقلیدکننده صرف از فرهنگ‌های سابق بود، نه دامه‌دهنده محض؛ ترکیب‌کننده و تکمیل‌کننده بود. دوره کمال آن، دوره سازندگی بود؛ ساختن یک فرهنگ جهانی و انسانی. در قلمرو چنین تمدن قاهره‌ی، عناصر مختلفی راه داشت: یونانی، هندی، ایرانی و حتی چینی، اما اهمیت در ترکیب این تمدن است و اساس اسلامی آن، که ارزش جهانی و انسانی دارد. به علاوه، آنچه این تمدن را جهانی کرده، شوق و اراده کسانی است که خود از هر قوم و ملتی که بوده‌اند، به هر حال منادی اسلام بوده‌اند و اسلام، انسانی بود و الهی. نه شرقی بود و نه غربی. جامعه اسلامی هم که وارث این تمدن عظیم بود، جامعه‌ای بود که مرکز آن قرآن بود، نه شام و نه عراق، و با وجود درگیری‌هایی که طی اعصار بین فرمانروایان آن روی می‌داد، در سراسر آن یک قانون اساسی وجود داشت: قرآن. در قلمرو جهان اسلام نه مرزی موجود بود نه نژادی، نه شرقی در کار بود و نه غربی. در مصر یک خراسانی حکومت می‌کرد و در هند یک ترک. غزالی در بغداد کتاب در رد فلسفه می‌نوشت و ابن رشد در اندلس به آن جواب می‌داد. تا وقتی جامعه اسلامی در داخل به سبب مدارا و وحدت، از همکاری تمام عناصر جامعه بهره داشت. و در خارج با دنیای غیر اسلامی مرتبط بود، با قدرت و بنیة قوی از نظر جسم و روح می‌توانست هر چیز تازه و مطبوع را جذب و هضم کند.»

(عبدالحسین زرین کوب، کارنامه اسلام)

اسلام دین زندگی و حیات است.^۱ اسلام دین زمان و مکان خاصی نیست تا حیات بخشیدن آن به قرون و دوران خاصی محدود و منحصر باشد. جهان اسلام با همه فراز و فرودهایش همچنان زنده است. جهان اجتماعی‌ای که

۱- «خدا و پیامبر را اجابت کنید وقتی به چیزی که شما را زنده می‌کند دعوت می‌کنند» (سوره انفال، آیه ۲۴)

آگاهی همراه عمل و عمل توأم با آگاهی دارد، زنده است. این دو ویژگی اساسی، سایر نشانه‌ها همچون همبستگی، تعاون و همکاری، امید و اطمینان، توجه به آینده و برنامه‌ریزی برای آن و نیز واکنش متناسب را به دنبال می‌آورد.

به نظر شما، علائم زنده بودن جهان اسلام کدام‌اند؟

نسخه‌های خطی از کتاب‌های علمی مسلمانان که نشان دهنده‌ی رشد

دانش و نگارش علمی در تمدن اسلامی است

کتب‌های علمی مانند گیاهشناسی یا جانورشناسی که بیاتگر پیشرفت علوم تجربی و توجه مسلمانان به طبیعت است

نسخه خطی قدیمی از آثار ترجمه شده

که نشان می‌دهد دانش‌های یونانی، ایرانی و هندی به زبان عربی ترجمه و در جهان اسلام گسترش یافت

■ در جهان اسلام نهضت گسترده‌ی ترجمه به راه افتاد و کتب و رساله‌های یونانی، سریانی، هندی و ایرانی ترجمه شدند. این تصاویر نشان می‌دهند که در جهان اسلام، علم، ترجمه و تولید دانش نقش مهمی در شکل‌گیری تمدن اسلامی داشته است

مدارا، مقاومت و عدالت

در درس گذشته آموختید که جهان اسلام با توجه به تعریفی که از دانش علمی داشته و به تناسب جریان‌های فکری و اجتماعی درون خود، علوم و دانش‌هایی را شکل داده است.

و انزل الله علیک الکتاب و الحکمة و علمه ما لک لکن لعلک و کان فضل الله علیک عظیما

یکی از مهم‌ترین شاخه‌های علوم اجتماعی مسلمانان، **علم فقه** است. (دی 97)

علوم اجتماعی جهان اسلام همواره ناظر به مسائل و نیازهای اجتماعی آن بوده است. یکی از مهم‌ترین شاخه‌های علوم اجتماعی مسلمانان، **علم فقه** است. **فقه**، مسائل اجتماعی را توصیف یا تبیین نمی‌کند اما درباره‌ی چگونگی رفتار اجتماعی مسلمانان و جامعه اسلامی، احکام و

قواعدی را مطرح می‌کند. یکی از مهم‌ترین شاخه‌های علوم اجتماعی مسلمانان، **علم فقه** است که مسائل اجتماعی را توصیف یا تبیین نمی‌کند اما درباره‌ی چگونگی رفتار اجتماعی رفتارها داوری کند. (شهریور 1400)

جامعه اسلامی با استفاده از کدام شاخه علوم اجتماعی، رفتارها و هنجارهای اجتماعی را ارزیابی و نقد می کند و درباره آنها داوری می کند؟ (خرداد 1400)

(ب) علم فقه

(الف) علم تاریخ

(د) علم فلسفه

(ج) علم جامعه شناسی

جامعه اسلامی با استفاده از این شاخه علم اجتماعی خود، رفتارها و هنجارهای اجتماعی را ارزیابی و نقد می نماید و درباره آنها داوری می کند.

به علاوه، علم فقه نه تنها ویژگی های جامعه مطلوب و آرمانی را مشخص می کند بلکه راه های برون رفت از وضعیت موجود به سوی وضعیت مطلوب را تجویز می کند. در طول تاریخ، در جهان اسلام مکاتب و مذاهب مختلف فقهی در مواجهه با شیوه های زندگی، نظام های اجتماعی و به ویژه قدرت های اجتماعی موجود فعال بوده اند. مکاتب و مذاهب فقهی به رغم تفاوت هایی که با هم داشته اند، از مشترکات فراوانی هم برخوردار بوده اند.

علم فقه راه های برون رفت از وضعیت موجود به سوی را تجویز می کند. (خرداد 98)

فقه اسلامی با به رسمیت شناختن تفاوت های قومی، نژادی، زبانی و فقهی، این تفاوت ها را به فرصتی برای شکل گیری امت اسلامی تبدیل کرد.

در جهان اسلام نه تنها ویژگی های جامعه مطلوب و آرمانی را مشخص می کند، بلکه راه های برون رفت از وضعیت مطلوب را تجویز می کند. (دی 98)

(ب) علوم انسانی

(الف) علم فقه

(د) علم عمران

(ج) علوم اجتماعی

■ نابلو فرش ایرانی با موضوع وحدت مسلمانان که در آن اقوام و ملل مختلف مسلمانان را نشان می دهد: همگی به سمت خانه کعبه و آیه «واعتصموا بحبل اللّٰهِ جمیعاً و لا تفرقوا» دست بلند کرده اند و بالاتر از پرچم کشورهای مسلمان، آیه «هذا امتکم امه واحده» نقش بسته است.

دو مورد از آرمان های اجتماعی که فقه اسلامی عهده دار بیان آنهاست را ذکر کنید. (دی 97 و دی 98) -2

1- (مدارای اجتماعی با مسلمانان و همه کسانی که به دنبال زندگی صلح آمیزند)، (دفاع از مرزهای

اسلامی در برابر تهاجم متجاوزان)، (تلاش برای تحقق و گسترش عدالت) از جمله آرمان های

اجتماعی هستند که فقه اسلامی عهده دار بیان آنهاست. 4- (دفاع از مظلومان و ستمدیدگان جهان)

در ایران **علم فقه**... همواره نقش مهمی در تعیین نوع رابطه مردم با قدرت های داخلی و خارجی داشته است. (دی 1400 و خرداد 1400)

نظریات لازم برای دو انقلاب اجتماعی قرن بیستم ایران یعنی انقلاب مشروطه و انقلاب اسلامی را **فقه شیعه**... پدید آورد. (دی 1400)

هم‌اندیشی کنید

کدام عامل در ایران نقشه مهمی در تعیین نوع رابطه مردم با قدرت های داخلی و خارجی داشته است؟ (دی 99)

- الف) علوم اجتماعی
- ب) علوم ابزاری
- ج) علم فقه شیعه
- د) علوم انسانی

- مسلمانان را موظف به مدارا با یکدیگر می‌کند.
- مسلمانان را موظف به مدارا با تمام مردم جهان که زندگی صلح‌آمیز دارند، می‌داند؛ یعنی مسلمانان نباید با مردم دنیا درگیر شوند.
- مسلمانان را موظف به مقاومت در برابر تهاجم به مرزهای جهان اسلام می‌داند.

- مسلمانان را موظف به تحقق و گسترش عدالت در جوامع خود و همچنین دفاع از مظلومان و ستم‌دیدگان جهان می‌داند؛ یعنی مسلمانان باید بدون در نظر گرفتن نژاد و زبان و مذهب، از مظلوم دفاع کنند.
- چگونه می‌توان از این ظرفیت فقهی جهان اسلام برای مواجهه صحیح مسلمانان با مسئله فلسطین و حل آن بهره گرفت؟

نظریات لازم برای دو انقلاب اجتماعی قرن بیستم ایران یعنی انقلاب مشروطه و انقلاب اسلامی را پدید آورد. (شهریور 98)

- الف) علوم اجتماعی مدرن
- ب) فقه شیعه
- ج) جامعه‌شناسی انتقادی
- د) شناخت عمومی

فقه شیعه در قرن بیستم توانسته است نظریات لازم را **✓ صحیح** برای دو انقلاب اجتماعی در ایران پدید آورد. (دی 98)

دو انقلاب در یک قرن

فقه شیعه در ایران همواره نقش مهمی در تعیین نوع رابطه مردم با قدرت‌های داخلی و خارجی داشته و در قرن بیستم توانسته است نظریات لازم برای دو انقلاب اجتماعی را پدید آورد: انقلاب مشروطه و انقلاب اسلامی. <

در آغاز قرن بیستم، میرزای نائینی چگونه نظام مشروطه را تبیین کرد؟ (دی 99)

در آغاز قرن بیستم، **میرزای نائینی** با توجه به واقعیت‌های اجتماعی ایران با استفاده از فقه، نظام مشروطه را تبیین کرد. (امام خمینی) با توجه به شرایط اجتماعی پایان قرن بیستم، مسئله ولایت فقیه و انقلاب اسلامی را طرح نمود. (مقبولیت و مرجعیت علم فقه در فرهنگ عمومی جامعه ایران موجب شد که بر اساس این دو نظریه فقهی، دو انقلاب اجتماعی) در یک قرن در جامعه ایران شکل بگیرد. (97)

چگونه دو انقلاب اجتماعی در قرن بیستم در جامعه ایران شکل گرفت؟ (شهریور 99)

(نظریه مشروطه میرزای نائینی و نظریه ولایت فقیه و انقلاب اسلامی امام خمینی (ره))

علاقمندی (ره) با توجه به شرایط اجتماعی قرن بیستم، کدام مسئله را مطرح نمود؟ (دی 97)

مقبولیت و مرجعیت علم فقه

انقلاب مشروطه و انقلاب اسلامی

امام خمینی (ره) با توجه به شرایط اجتماعی قرن بیستم، کدام مسئله را مطرح نمود؟ (دی 97)

■ دو نمونه از عملکرد فقه سیاسی شیعه در تحولات معاصر

میرزا حسین نائینی (۱۳۱۵-۱۲۳۹ ه.ش) در دوران مشروطه و در شرایطی که اصل قدرت شاهنشاهی را فاقد مشروعیت دینی می دانست در کتاب تنبیه الامه و تنزیه المله می کوشد تا با دلایل فقهی، اهل دیانت را برای تحقق عدالت در عرصه سیاست قانع کند. امام خمینی قدس سره (۱۳۶۸-۱۲۸۱ ه.ش) در نظریه ولایت فقیه، شکل شرعی قدرت در عصر غیبت را امکان پذیر می داند و ولایت فقیه را حکومتی منتظر و زمینه ساز برای تحقق عدالت الهی با ظهور امام معصوم عجل الله تعالی فرجه معرفی می کند.

جامعه مطلوب از نظر فقه شیعه دارای دو ویژگی است آن را بیان کنید. (دی 97)
فقه شیعه جامعه‌ای را مطلوب می داند که دارای دو ویژگی است:

- ①
- ②

- روابط و ساختارهای آن با مشارکت و همراهی مردم، عادلانه باشد.
 - حاکمان و کارگزاران جامعه نیز عالم به عدالت و عمل کننده به آن باشند؛ یعنی عالم و عادل باشند.
- میرزای نائینی در آغاز قرن بیستم و در شرایط آن روز جامعه خود، معتقد بود که ما نمی توانیم آن ویژگی جامعه مطلوب را که مستلزم تغییر نظام پادشاهی است، تحقق ببخشیم ولی می توانیم ویژگی دیگر چنین جامعه‌ای را محقق کنیم تا مردم از طریق مجلس، سازمان‌ها و ساختارهای اجتماعی را به گونه‌ای عادلانه شکل دهند.

مطابق این نظریه، مشروطه که مجلس را برقرار می سازد، گرچه نظام مطلوب در زمان غیبت امام معصوم نیست، ولی بهترین نظام ممکن در شرایط موجود آن روزگار است.

میرزای نائینی در این نظریه، بر حمایت مردم از تشکیل مجلس در نظام مشروطه، تأکید می کند. از نظر او مشروطه به معنای مشروط کردن حاکمان و حکومتی است که در چارچوب مقررات عادلانه مجلس عمل کند. یعنی مردم در مشروطه با کمک مجلس شورا، ویژگی اول نظام اسلامی را محقق کردند.

از نظر میرزای نائینی مشروطه به چه معناست؟ (شهریور 98)

در پایان قرن بیستم، امام خمینی ره در ادامه تلاش و مبارزه برای تشکیل جامعه مطلوب به کدام نتیجه رسید که مردم ایران می توانند با مشارکت و حضور فعال خود، جامعه‌ای ایجاد کنند که هر دو ویژگی جامعه مطلوب را داشته باشد. یعنی هم قوانین آن عادلانه باشند و هم مجریان این قوانین از دو شرط علم و عدالت برخوردار باشند.

در پایان قرن بیستم، امام خمینی (ره) در ادامه تلاش و مبارزه برای تشکیل جامعه مطلوب به کدام نتیجه رسید؟ (دی 98)

مردم در این جامعه از طریق مجلس شورای اسلامی و مجلس خبرگان در تحقق بخشیدن به نظام مطلوب در عصر غیبت مشارکت می کنند. (خرداد 1400)

مجلس شورای اسلامی با مشارکت نمایندگان مردم موظف است شرط اول را محقق کند. مجلس خبرگان نیز موظف است شرط دوم را تحقق بخشد؛ یعنی رهبر جامعه را بر اساس معیارهای اسلامی شناسایی و معرفی کند و بر عملکرد او نظارت نماید.

مجلس شورای اسلامی و مجلس خبرگان چگونه می توانند در تحقق بخشیدن به نظام مطلوب در عصر غیبت مشارکت کنند؟ (شهریور 98)

یعنی قوانین عادلانه باشد.

از نظر امام خمینی (ره) مردم چگونه می توانند در تحقق بخشیدن به نظام مطلوب در عصر غیبت مشارکت کنند؟ (خرداد 98)

جوامع اسلامی می‌توانند بنا به شرایط متفاوت فرهنگی و تاریخی خود، الگوهای متنوعی از نظام‌های سیاسی و اجتماعی اسلامی را پدید آورند. الگوی مشروطه‌میرزای نائینی و الگوی انقلاب اسلامی و جمهوری اسلامی امام خمینی قدس سره در اوایل و اواخر قرن بیستم از تلاش‌های نظری و عملی فقه سیاسی - اجتماعی شیعه در ایران است. فقه اهل سنت نیز این امکان را دارد که نظام‌های سیاسی و اجتماعی اسلامی متناسب با خود را پدید آورد. جهان اسلام با استفاده مناسب از این ظرفیت می‌تواند از هویت اسلامی خویش پاسداری کند.

«شکی نیست که قیام ملت‌ها، بسته به اقتضانات جغرافیایی، تاریخی، سیاسی و فرهنگی در هر کشوری دارای مختصات منحصر به فرد است و نمی‌توان چیزی را که ۳۰ سال پیش در انقلاب اسلامی در ایران واقع شد، عیناً در مصر یا تونس یا هر کشور اسلامی دیگر انتظار داشت. لیکن مشترکاتی هم وجود دارد. تجربیات هر ملتی می‌تواند برای ملت‌های دیگر به کار آید. ... علمای دین و الازهر شریف که سوابق درخشان آنان زبانزد است، نقش خود را کاملاً برجسته کنند. مردمی که قیام خود را از مسجد و نماز جمعه آغاز می‌کنند و شعار الله اکبر می‌دهند، از علمای دین توقع بیشتری دارند.

بوق‌های تبلیغاتی دشمن مانند همیشه فریاد خواهند کرد که ایران می‌خواهد دخالت کند، می‌خواهد مصر را شیعه کند، می‌خواهد ولایت فقیه را به مصر صادر کند و می‌خواهد و ... این دروغ‌ها را می‌گویند تا ملت‌های ما را از یکدیگر جدا و از کمک به یکدیگر محروم کنند. مزدوران آنها هم آن را تکرار می‌کنند.»

(بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی خطاب به مردم مصر و تونس)

«و شما ای مستضعفان جهان و ای کشورهای اسلامی و مسلمانان جهان، به پا خیزید و خود و طبقات متعهد، زمام امور را به دست گیرید و همه در زیر پرچم پر افتخار اسلام مجتمع شوید و به سوی یک دولت اسلامی با جمهوری‌های آزاد و مستقل به پیش روید که با تحقق آن، همه مستکبران جهان را به جای خود خواهید نشاند و همه مستضعفان را به امامت و وراثت ارض خواهید رساند. به امید آن روز که خداوند تعالی وعده فرموده است.»

(امام خمینی قدس سره، وصیت‌نامه سیاسی - الهی)

گفت و گو کنید

نیکی کدی، پژوهشگر آمریکایی، با توجه به دو انقلابی که طی یک قرن، یعنی قرن بیستم، در ایران واقع شده، مقاله‌ای درباره ایران با این عنوان نوشته است: «چرا ایران کشوری انقلابی است؟»
درباره این پرسش گفت و گو کنید.

علوم اجتماعی در جهان اسلام به سطوح تجویزی و انتقادی محدود نمی‌شود بلکه سطوح توصیفی و تبیینی هم دارد. **قارابی** واقعیت‌های اجتماعی را پدیده‌هایی می‌داند که با آگاهی و ارادهٔ انسان‌ها ایجاد می‌شوند. به همین سبب، او علم مدنی را در مقابل علمی قرار می‌دهد که موضوع آنها مستقل از ارادهٔ انسان‌ها وجود دارد.

علاّمه طباطبایی با طرح مسئلهٔ اعتباریات، تعریف دقیق‌تری از موضوع علوم اجتماعی ارائه کرده است. او از دو سطح عقل نظری و عقل عملی سخن می‌گوید:

عقل نظری به شناخت «هست»‌ها می‌پردازد و به کمک حس و با روش تجربی، **هستی‌های طبیعی** را می‌شناسد. همچنین با استدلال عقلی، احکام ریاضی و متافیزیکی را درمی‌یابد و علوم طبیعی، ریاضی و فلسفه (متافیزیک) را شکل می‌دهد.

عقل عملی، **پایدها و نیایدها و احکام ارزشی** را می‌شناسد و دربارهٔ ارزش‌های فردی و اجتماعی **داوری می‌کند**؛ مثلاً عدالت را خوب و ظلم را بد ارزیابی می‌کند.

از نظر علاّمه طباطبایی، عقل عملی به انسان در انجام عملش یاری می‌رساند و در این مسیر پدیده‌هایی را ایجاد می‌کند که در علوم اجتماعی بررسی می‌شوند. او چنین پدیده‌هایی را که با قرارداد و اعتبار عقل عملی ایجاد می‌شوند «**اعتباریات**» می‌نامد؛ مانند گروه، خانواده، قانون و جامعه. اعتباریات دو ویژگی دارند: به خواست و ارادهٔ انسان به وجود می‌آیند؛ دارای آثار و پیامدهای غیرارادی هستند.

علمان مسلمان در دوران معاصر در توصیف و تبیین وضعیت کنونی جهان اسلام مطالب زیادی نوشته‌اند. آنها پس از آشنایی با علوم اجتماعی جهان متجدد، برای شناخت مسائل

اجتماعی از نظریات جدید هم کمک گرفته‌اند. **دو مورد از پیامدهای تعامل عالمان مسلمان با علوم اجتماعی مدرن را ذکر کنید. (خرداد 98 و خرداد 1400)**

این تعامل با علوم اجتماعی مدرن می‌تواند زمینهٔ طرح نظریات جدید را فراهم آورد. در عین

حال به متفکران مسلمان امکان می‌دهد که علوم اجتماعی جهان اسلام را گسترش دهند و

علاوه بر توصیف و تبیین مسائل جهان اسلام، مسائل جامعهٔ جهانی را هم تحلیل کنند و برای

پرونی رفت از بحران‌هایی مانند بحران آگاهی و بحران معنا راه‌حل ارائه دهند.

همانند شرق جهان اسلام، در غرب جهان اسلام نیز، اندیشمندان مهمی مطرح بوده‌اند. ابن عربی و ابن رشد از مهم‌ترین علمای گذشته و محمد عبدالجباری و طه عبدالرحمن نیز از برجسته‌ترین روشنفکران معاصرند.

■ طه عبدالرحمن

■ محمد عبدالجباری

طه عبدالرحمن به جهت تحصیلات عالی‌ه فلسفی در دانشگاه سوربن و تسلط به زبان‌های آلمانی، فرانسه و انگلیسی، دنیای غرب را به خوبی می‌شناسد و با سنت فکری و فلسفی آن به خوبی آشناست، اما دلبسته سنت‌های اسلامی است. خودش می‌گوید که شخصیت من از عوامل چندی متأثر است. از یک سواز میراث اسلامی چون کلام، فلسفه، تصوف و اصول فقه بهره برده‌ام و از طرف دیگر تمام تلاش خود را مصروف آشنایی با فرهنگ غرب کرده‌ام. طه اندیشمندی است که می‌کوشد تا نگاهی منتقدانه به نوگرایی را برگزیند و از مشروعیت «نوگرایی اسلامی» سخن به میان آورد. او با نگارش بیش از بیست اثر شاخص و نوآورانه در حوزه‌های گوناگون زندگی اجتماعی برای پاسخگویی به نیازهای متنوع جهان اسلام نظریه‌پردازی کرده است. در کنار پژوهش‌های زبان‌شناختی و نقد سکولاریسم، «نظریه نوگرایی اسلامی»، «نظریه کنش دینی» و «نظریه مقاومت» از مهم‌ترین نوآوری‌های این متفکر است. وی معتقد است مفهوم عقلانیت در جهان اسلام متفاوت از عقلانیت موجود در جهان غرب است. او در مقدمه کتاب «کنش دینی و نوسازی عقل» اعلام می‌کند که می‌خواهد بنیادی نظری، برای بیداری دینی فراهم کند. وی می‌کوشد تا چارچوبی روشمند طراحی کند که به تعمیق ایمان دینی و گسترش اخلاق و تحقق نوگرایی اسلامی منتهی گردد. طه دستاورد مهم جهان اسلام را عرفان و معنویت می‌داند. وی برخلاف جابری ضمن انتقاد از ابن رشد، کسانی چون ابن عربی و غزالی را که در مواجهه با فلسفه یونان به ابداع و نوآوری پرداخته‌اند مورد تمجید قرار می‌دهد. به همین جهت برخی از طه عبدالرحمن به عنوان غزالی دوران یاد می‌کنند.

علوم اجتماعی جهان اسلام در مقایسه با علوم اجتماعی جهان متجدد دارای ویژگی‌های زیر خواهد بود:

- این دانش متناسب با معنای علم در جهان اسلام است.
- علوم اجتماعی جهان اسلام از منابع و ابزارهای تجربی برای توصیف و تبیین مسائل اجتماعی

استفاده خواهد کرد، ولی تبیین‌های علمی جهان اسلام به شناخت تجربی محدود نمی‌شود و از منابع عقلانی و وحیانی نیز استفاده می‌کند.

● عقلانیت مورد استفاده در جهان اسلام علاوه بر آنکه با داده‌های حسی و تجربی و همچنین با هنجارها و ارزش‌ها و آرمان‌های فرهنگی، اجتماعی و تاریخی پیرامون خود تعامل فعال دارد آنها را مورد ارزیابی انتقادی قرار می‌دهد.

● عقلانیت در جهان اسلام با وجود تعامل با فرهنگ و سنت‌های تاریخی محیط خود، ارزش‌ها و اعتبار روشنگرانه خود را از متن فرهنگ و کنش‌های عاملان نمی‌گیرد بلکه عاملان با استفاده از این عقلانیت به گونه‌ای مستقل به ارزیابی فرهنگ و تاریخ مربوط به خود می‌پردازند.

● عقلانیت جهان اسلام در تولید دانش علمی درباره محیط فرهنگی و اجتماعی نقش محوری دارد ولی همه عرصه‌های علمی را به تنهایی سامان نمی‌دهد. بخشی از آن را به کمک حس و تجربه زیسته و بخشی دیگر را با استفاده از وحی سامان می‌بخشد.

● علم اجتماعی جهان اسلام، علاوه بر تبیین وضعیت موجود جهان اسلام، درباره وضعیت مطلوب و آرمانی جامعه اسلامی و همچنین جامعه جهانی نیز داوری خواهد کرد و راه‌های برون‌رفت از وضعیت موجود به سوی وضعیت مطلوب را شناسایی می‌کند.

ویژگی‌های یاد شده نوعی از علوم اجتماعی را برای جهان اسلام پدید می‌آورد که دارای

کارکردهای زیر است: دو مورد از کارکردهای علوم اجتماعی جهان اسلام را بنویسید.
(دی 99، دی 1400 و شهریور 1400)

۱- قدرت فهم، تفسیر و توصیف پدیده‌های اجتماعی را دارد.

۲- توان تبیین و شناخت علل شکل‌گیری و پیدایش پدیده‌های اجتماعی را دارد.

۳- درباره ارزش‌ها، هنجارها و آرمان‌های فرهنگ‌های مختلف می‌تواند داوری کند.

۴- درباره جامعه آرمانی سخن می‌گوید.

۵- با توصیف و تبیین وضعیت موجود راه‌های برون‌رفت از وضع موجود را به سوی جامعه

مطلوب شناسایی می‌کند. هر عبارت نشانه کدام یک از انواع عقل در معنای خاص است؟ (دی 99)
الف) علمی مانند فلسفه، ریاضیات و طبیعت را پدید آورد. (عقل نظری.)
ب) خوبی عدالت و بدی ظلم را می‌شناسد. (عقل عملی.)

نمونه بیاورید

در درس قبل آموختید که گاهی عقل را در معنای عام به کار می‌بریم که هرگونه تلاش ذهنی و علمی را شامل می‌شود؛ اما گاهی عقل را در معنای خاص کلمه و فقط برای نوع خاصی از تفکر به کار می‌بریم. عقل در معنای خاص، قوه‌ای است که انسان به کمک آن حقایق و قواعد جهان را می‌شناسد و براساس موضوع مورد مطالعه خود به اقسامی تقسیم می‌شود:

← **عقل نظری:** واقعیت‌هایی را که مستقل از آگاهی و اراده انسان وجود دارند، شناسایی می‌کند و علمی مانند فلسفه، ریاضیات و طبیعت را پدید می‌آورد. برای مثال قانون علیت در فلسفه

هر عبارت کدام عقل در معنای خاص را نشان می دهد؟ (خرداد 1400)

هر عبارت کدام یک از انواع عقل در معنای خاص را نشان می دهد؟ (شهریور 1400)

(الف) قانون علیت در فلسفه با این عقل شناخته می شود. (عقل عملی) (ب) علوم انسانی و اجتماعی را پدید آورد. (عقل نظری) (الف) خوبی عدالت و بدی ظلم را می شناسد. (عقل عملی) (ب) شناسایی قانون علیت در فلسفه (عقل نظری).

یا قانون جاذبه زمین در فیزیک با این عقل شناخته می شوند.

عقل عملی: واقعیت‌هایی را که با آگاهی و اراده انسان به وجود می آیند، مانند ارزش‌ها و آرمان‌ها، شناسایی می کند؛ مثلاً خوبی عدالت و بدی ظلم را می شناسد. این عقل، علوم انسانی و اجتماعی را پدید می آورد.

کدام نوع عقل در معنای خاص، علوم انسانی و علوم اجتماعی را پدید می آورد. توضیح دهید. (خرداد 99)

تلاش کنید برای استفاده از عقل نظری و عقل عملی نمونه‌های دیگری ذکر کنید.

عقل نظری	عقل عملی
در طبیعت و جامعه هیچ رخدادی، خودبه‌خودی و بدون علت رخ نمی دهد.	هرگز جامعه‌ای بدون تأمین میزانی از عفت، شجاعت، حکمت و عدالت روی سعادت دنیوی و اخروی را نخواهد دید.

گفت و گو کنید

در جدول زیر علوم اجتماعی جهان متجدد و علوم اجتماعی جهان اسلام مقایسه شده است؛ در مورد تعامل این دو دسته علوم با یکدیگر گفت و گو کنید.

علوم اجتماعی جهان اسلام	علوم اجتماعی جهان متجدد
<p>● اندیشمندان مسلمان با شناخت تفاوت پدیده‌های اعتباری و پدیده‌های تکوینی، علوم اجتماعی را شبیه علوم طبیعی نمی دانند؛ به همین دلیل علوم اجتماعی آنان از نوع تبیینی نیست.</p>	<p>زیرا</p> <p>تبیینی</p> <p>جدایی و تقابل کامل تبیین از تفسیر</p>
<p>زیرا</p> <p>● آنان دانش علمی را به دانش حسی و تجربی محدود نمی کنند. از این رو، برخلاف رویکرد تفسیری، تفسیر را در تقابل با تبیین نمی دانند بلکه هر تفسیری را نوعی تبیین به شمار می آورند؛ زیرا تفسیر را هم نیازمند استدلال می دانند.</p>	<p>زیرا</p> <p>تفسیری</p> <p>حذف مرزها به نفع تفسیر</p>
<p>● رویکرد انتقادی برای داوری درباره ارزش‌ها به معیار جهان شمولی که فراتر از محصولات اجتماعی و تاریخی انسان‌ها باشد دسترسی ندارد. اندیشمندان مسلمان برای داوری درباره ارزش‌ها از ظرفیت عقل نظری، عقل عملی و وحی بهره می برند. از نظر آنان تبیین، تفسیر و تجویز، استدلال‌های ویژه خود را دارند و در هر سه سطح، پژوهشگر اجتماعی به دنبال کشف واقعیت‌ها و حقایق است.</p>	<p>زیرا</p> <p>انتقادی</p> <p>تلاش برای جمع دو موضع بالا</p>

چرا علوم اجتماعی متفکران مسلمان از نوع تبیینی نیست؟ (خرداد 98 و شهریور 1400)

چرا علوم اجتماعی مسلمانان از نوع تفسیری نیست؟ (شهریور 99)

- ✓ تبیینی
- ✓ تفسیری
- ✓ انتقادی

علوم اجتماعی جهان اسلام

✓ از سطوح مختلف عقل استفاده می کند و تبیین را به تبیین تجربی محدود نمی داند.

✓ تفسیر را نوعی تبیین و استدلال عقلانی می شمارد و به همین دلیل تفسیر و تبیین در تقابل با هم قرار نمی گیرند.

✓ از ظرفیت جهان شمول عقل نظری، عقل عملی و وحی برای داوری ارزش‌ها استفاده می کند.